

*Ващенко І. О.,**асистент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних та прикладних основ використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Автором проаналізовано різні погляди науковців та дано визначення поняття спеціальних знань, визначено основні форми використання та застосування спеціальних знань під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень злочинів зазначеної категорії, а саме таких, як участь спеціаліста-криміналіста у кримінальному провадженні, проведення судових експертиз, інформаційно-аналітична діяльність. Визначено основні види спеціальних знань. Розглянуто основні форми використання спеціальних знань та визначено, що призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань у межах кримінального провадження стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Визначено основні види експертиз, що характерні для такої категорії злочинів.

Автором зосереджено увагу на закономірних зв'язках між елементами криміналістичної характеристики. Це дозволяє науковцям уніфіковано підходити до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчим та експертам – зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження. Визначено роль висновку експертів у доказуванні у кримінальних провадженнях, зазначено, що висновок є одним із засобів доказування, що сприяє всебічному, повному, об'єктивному дослідженню обставин справи, прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень.

Ключові слова: спеціальні знання, форми спеціальних знань, види спеціальних знань, злочин, обіг, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори.

Постановка проблеми. Незаконний попит на наркотичні засоби і психотропні речовини, збільшення їх протиправного виробництва й обігу є глобальною проблемою сучасності, що становить серйозну загрозу для соціальної, економічної та політичної систем і стабільності, національної безпеки і суверенітету всіх держав. В Україні, особливо останнім часом, організована злочинна діяльність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів поширюється загрозовими темпами. Вищевикладене є визначальним чинником щодо актуальності й важливості дослідження цієї проблеми.

Проблемам використання спеціальних знань під час розслідування злочинів справедливо приділяють велику увагу в нау-

кових дослідженнях, публікаціях, юридичній літературі, адже часто від правильного і своєчасного використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень, зокрема тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідовою картиною, потребою у використанні знань хіміко-технологічного, фармакологічного характеру тощо. До таких злочинів належать і злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, розслідування яких на практиці пов'язане з певними труднощами, оскільки крім криміналістичних, кримінально-процесуальних і кримінально-правових знань, зазвичай виникає потреба у використанні знань з різних галузей права, які слідчі практично не використовують під час розслідування інших видів злочинів.

Попри наявність низки дискусійних питань щодо визначення поняття «спеціальні знання», їх класифікації та мети використання, до спеціальних знань відносять наукові, технічні, професійні знання та знання, отримані під час навчання, навички, набуті у процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які використовуються водночас із науково-технічними під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину для отримання доказової та орієнтуючої інформації. Вищевикладене є визначальним чинником щодо актуальності й важливості дослідження цієї проблеми.

Окремі аспекти порушених питань були предметами досліджень таких науковців, як В.Д. Берназ, В.І. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.І. Дворкін, Г.Б. Дергай, Л.М. Ісаєва, А.В. Іщенко, І.П. Красюк, М.В. Костицький, О.А. Кравченко, Є.Д. Лук'яничков, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, І.В. Пиріг, Р.Д. Рахунов, Б.В. Романюк, Н.А. Селіванов, З.М. Соколовський, В.М. Тертишник, В.В. Циркаль, В.І. Шиканов, М.Г. Щербаковський.

Метою статті є визначення основних форм використання та застосування спеціальних знань під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Вказані фактори зумовлюють необхідність подальшого вивчення злочинної діяльності, що дає змогу підвищити ефективність рекомендацій з її виявлення, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Отже, дієвим інструментом підвищення ефективності боротьби із злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є створення та вдосконалення способів комплексного застосування

спеціальних знань. Потрібна розробка заходів щодо реалізації постійного та безперервного вдосконалення техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення процесу виявлення, розслідування та профілактики злочинів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії кримінального процесу та криміналістики науковцями неодноразово робились спроби конкретизувати категорію «спеціальні знання». Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не наводить визначення поняття «спеціальні знання». У юридичній літературі науковцями водночас вживаються терміни «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання». На думку В.С. Кузьмичова і І.В. Пирога, вживаючи ці терміни, вчені вкладають в них однаковий зміст, іноді не пояснюючи цього [1, с. 39].

З філософської та філологічної позиції ці терміни не є синонімічними, хоча їх зміст частково збігається. У науковій літературі знання розуміють як сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження. Пізнання походить від слова «пізнавати» – осягати розумом явища об'єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь [2, с. 787]. На думку В.Б. Романюка, пізнання – це здобуття істинних знань та уявлень про будь-що, але пізнання, зокрема і події злочину, вимагає також наявності у суб'єкта певних знань, навичок та досвіду [3, с. 21]. Тобто пізнання та знання відрізняються одне від одного як процес і результат.

Можна погодитися з думкою В.М. Махова, який вважає використання терміна «спеціальні знання» точнішим, ніж терміна «спеціальні пізнання» [4, с. 39].

У криміналістичній літературі серед криміналістів і процесуалістів немає одностайної думки з приводу визначення поняття спеціальних знань.

Так, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов і С.Р. Россинська спеціальні знання визначають як пізнання, придбані суб'єктом у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі [5, с. 398].

В.Д. Юрчишин спеціальні знання розуміє як сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного та об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування, та вирішення інших завдань кримінального процесу [6, с. 44].

В.К. Лисиченко і В.В. Циркаль спеціальні знання визначають як не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта для сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи наданні висновку з питань, для вирішення яких потрібне застосування таких знань [7, с. 22].

Таку позицію підтримує і А.А. Ейсман, зазначаючи, що спеціальні знання не є загальновідомими, не є загальнодоступними, а це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, однак якими не володіє адресат доказування (слідчий, суд, учасники процесу) [8, с. 91].

Узагальнюючи думки вчених, можна підсумувати, що під час визначення спеціальних знань автори здебільшого враховують вид професійної діяльності та певну спеціальність.

На думку М.Г. Щербаківського, спеціальні знання – це професійні знання, навички, здобуті обізнаною особою у процесі

практичної діяльності в різних галузях науки і техніки, що використовуються разом з науково-технічними засобами під час проведення експертизи [9, с. 3]. У цьому визначенні автор обмежує використання спеціальних знань тільки проведенням експертизи.

Існує ще багато думок авторів стосовно визначення спеціальних знань, але вважаємо вдалим визначення автора, що найбільш повно відображає їх природу, походження та напрями використання. Так, на думку С.Р. Россинської, спеціальними знаннями слід вважати систему теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки, техніки, мистецтва та ремесла, набутих шляхом проходження підготовки або придбання професійних навичок та вирішення завдань, що виникають під час здійснення судочинства [10, с. 32]. До спеціальних не відносять загальновідомі, а також юридичні знання, за винятком знань у галузі криміналістики, які можуть використовуватись під час проведення криміналістичної експертизи.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, одним із шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі судової експертизи.

До основних форм застосування спеціальних знань належить залучення експерта для надання висновків із питань, що виникають під час кримінальних проваджень і стосуються сфери його знань (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), а також консультації спеціаліста під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Участь експерта та спеціаліста безпосередньо передбачена кримінальним процесуальним законодавством, оскільки у нормах закону зазначено, що для здійснення цих дій необхідні спеціальні знання.

Питання щодо використання спеціальних знань під час проведення кримінальних розслідувань повсякчас розглядають у профільній літературі, адже правильно застосована форма спеціальних знань є запорукою успішного проведення досудового розслідування злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу по кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 зауважено, що експертний висновок є одним із засобів доказування, що сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень.

У межах кримінального провадження кримінальних правопорушень, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань. Згідно із Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального правопорушення [11]. Аналогічно визначено судову експертизу в криміналістичній літературі [12, с. 340].

Згідно з кримінальним процесуальним законом експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Практична реалізація застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві пов'язана з науково-методичним, організаційним та правовим регулюванням діяльності його суб'єктів, а завдання криміналістики та судової експертології (загальна теорія судової експертизи) охоплюються поняттям техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики злочинів, що забезпечує переважно система експертно-криміналістичних підрозділів Експертної служби МВС України та органів досудового розслідування Національної поліції України [13, с. 131].

Таким чином, практика діяльності експертної служби МВС України та органів досудового розслідування Національної поліції з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів свідчить про застосування ними таких трьох видів спеціальних знань:

- 1) участь спеціаліста-криміналіста у кримінальному провадженні;
- 2) проведення судових експертиз;
- 3) інформаційно-аналітична діяльність.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладе, слід зазначити, що установлені експертизою факти мають важливе значення у кримінальному судочинстві. Однак зробити висновок про їх роль у доказуванні в кримінальних провадженнях з огляду тільки на обсяг інформації, що міститься у них, неможливо. Слідчому важливо за кожним кримінальним провадженням, щодо якого проведена експертиза, визначити, яким чином у доказуванні можна використати висновок експерта, яке його доказове значення. Визначити роль висновку експертів у доказуванні у кримінальних провадженнях можна тільки з урахуванням конкретних обставин справи і у сукупності з іншими доказами.

Також слід зазначити, що для успішного виконання завдань спеціаліста під час участі в слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, повинні мати необхідні уявлення про таке:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину та засоби, які при цьому застосовуються;
- систему слідів (слідових комплексів), що утворюються під час підготовки, вчинення та приховання злочинів.

Знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє науковцям уніфіковано підходити до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчим та експертам – зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження, використовуючи власний професійний досвід, а також наукові прогнози, чітко визначити зміст використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів з метою створення повного технологічного циклу їх техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення.

Література:

1. Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія / за ред. Кузьмічова В.С., Пиріг І.В. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2007. 39 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь, 2003. 787 с.
3. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / за ред. Романюка Б.В. Київ, 2002. 21 с.

4. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : Изд-во РУДН, 2000. 39 с.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 2000. 398 с.
6. Юришин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 44 с.
7. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев, 1987. 22 с.
8. Эйман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва, 1967. 91 с.
9. Щербаковский М.Г. Тактика проведения судебных экспертиз : лекция для усіх форм навчання. Харків, 2004. 3 с.
10. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. Журнал российского права. 2001. № 5. С. 32–43.
11. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> (дата звернення: 20.08.2019).
12. Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 340 с.
13. Кривонос М.В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / за ред. М.В. Кривоноса, В.С. Бондара ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 131 с.

Vashchenko I. Theoretical and applied bases of the use of special knowledge in the investigation of crimes in the sphere of drug, psychotropic substances, their analogues or precursors

Summary. The article is devoted to the research of theoretical and applied bases of the use of specialized knowledge in the investigation of crimes in the sphere of drug trafficking, psychotropic substances, their analogues or precursors. The author analyzed different views of the authors and defined the concept of specialist knowledge, identified the main forms of use and application of special knowledge in the pre-trial investigation of criminal offenses of the specified category, such as: participation of a criminal specialist in criminal proceedings, carrying out judicial examinations, information-analytical activity, the basic types of special knowledge are defined. The basic forms of use of specialized knowledge are considered and it is determined that the appointment of forensic examination is the obligatory and the most informative form of application of specialized knowledge in the framework of criminal proceedings for criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. The main types of expertise that are characteristic of this category of crimes are identified.

The author focuses on the natural connections between the elements of forensic characteristics, which allows a unified approach to the production of new methodological recommendations using scientific tools of forensics, and the investigator and specialist in turn to compare them with the circumstances of a particular criminal proceedings. The role of expert opinion in proving in criminal proceedings has been determined, and the conclusion is one of the means of proving that promotes a comprehensive, full, objective investigation of the circumstances of the case, the adoption of lawful and well-founded court decisions.

Key words: expertise, forms of specialized knowledge, kinds of special knowledge, crime, circulation, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors.